

ΜΕΡΟΣ Α

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Δημήτριος Γεώργας

Οι αλλαγές στη δομή και τη λειτουργία της ελληνικής οικογένειας αποτελούν αδιαμφισβήτητο γεγονός. Έχουν διαπιστωθεί από τον απλό πολίτη, από τις μελέτες των ειδικών της οικογένειας και από τα μέσα επικοινωνίας. Φαινόμενα, όπως αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών στις αστικές περιοχές, η υπογεννητικότητα, τα ναρκωτικά, η βία, τα διαζύγια, οι άγαμες μητέρες, η μοναξιά, η κατάθλιψη, η εγκληματικότητα κ. ά. έχουν οδηγήσει πολλούς να διακηρύξουν την «κρίση της ελληνικής οικογένειας» και ορισμένοι, τη διάλυσή της.

Η οικογένεια έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης της κοινωνιολογίας και της πολιτισμικής ανθρωπολογίας από την αρχή του 19ου αιώνα. Οι Γάλλοι κοινωνιολόγοι Λε Πλαί και Κόντ διακήρυσσαν την κρίση της γαλλικής οικογένειας, ως απόρροια της γαλλικής επανάστασης. Θεώρησαν ότι μια από τις πιο σημαντικές επιπτώσεις της γαλλικής επανάστασης ήταν η απόρριψη των αυταρχικών και ιεραρχικών σχέσεων μεταξύ αριστοκρατίας και λαού, με επακόλουθο την μείωση της πατριαρχικής δύναμης στην εκτεταμένη οικογένεια. Οι κοινωνικές αλλαγές μετά την γαλλική επανάσταση συνοδεύθηκαν από εσωτερική μετανάστευση από την επαρχία στις αστικές περιοχές και, επίσης, με την αποσύνδεση της πυρηνικής οικογένειας από την αγροτική πατριαρχική εκτεταμένη οικογένεια. Η θεωρία του Κόντ, ότι η οικογένεια πρέπει να μελετάται σε συνάρτηση με τις κοινωνικές αλλαγές, θεμελιώθηκε ως η επικρατούσα θεωρία της κοινωνιολογίας της οικογένειας. Η θέση του ότι, συνέπεια των κοινωνικών αλλαγών είναι η κρίση και η διάλυση της οικογένειας, υιοθετήθηκε, επίσης, από αρκετούς κοινωνιολόγους της οικογένειας. Άλλες σημαντικές θεωρίες της οικογένειας κατά τον 19ο αιώνα εκπονήθηκαν, μεταξύ άλλων, από τους Μαρξ και Ενγκελς, Μόργκαν, Ντυρκάιμ, και Σπένσερ¹.

Οι θεωρίες αυτές της κοινωνιολογίας μπορούν να καταταχθούν σε δύο κατηγορίες ως προς τη θέση τους για την κρίση της οικογένειας και την τάση αλλαγής της οικογένειας τα τελευταία 200 χρόνια. Η μία τάση ισχυρίζεται, όπως οι απόψεις των Λε Πλαί και Κόντ, την κρίση, την παρακμή και σταδιακή διάλυση της οικογένειας. Η άλλη τάση υποστηρίζει ότι η οικογένεια προσαρμόζεται σε κοινωνικές αλλαγές εξελισσόμενη σε καινούργια σχήματα που παρουσιάζουν θετικά αλλά και αρνητικά χαρακτηριστικά. Η κεντρική έννοια της τάσης αυτής είναι της **προσαρμογής**, έννοια η οποία προέρχεται από τη θεω-

¹ Για περισσότερες πληροφορίες όσον αφορά τις θεωρίες αυτές, ο αναγνώστης παραπέμπεται στα συγγράμματα της Λ. Μ. Μουσουρού (1985) *Οικογένεια και παιδί την Αθήνα*. Αθήνα, Εστία και (1989). *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*. Αθήνα, Gutenberg.

ρία της εξέλιξης του Δαρβίνου. Σύμφωνα με τη **θεωρία της εξέλιξης**, η επιτυχής προσαρμογή ενός οργανισμού στο φυσικό περιβάλλον απαιτεί τη μετάλλαξη του οργανισμού σε βιολογικό επίπεδο. Κοινωνιολόγοι, όπως ο Μόργκαν και ο Σπένσερ, θεώρησαν κατ' αντιστοιχία ότι και τα σχήματα της οικογένειας μεταβάλλονται κατά τη διαδικασία της προσαρμογής της οικογένειας στο μεταβαλλόμενο κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον.

Το κεφάλαιο αυτό πραγματεύεται τρία ερωτήματα σχετικά με τις μεταβολές της σημερινής ελληνικής οικογένειας.

Το πρώτο ερώτημα είναι, κατά πόσο έχει αλλάξει το σχήμα της παραδοσιακής αγροτικής εκτεταμένης οικογένειας, η οποία αποτελείται από τους γονείς και τα παιδιά, τους παππούδες, τις θείες και θείους, τα ξαδέλφια, τα πεθερικά, τους κουμπάρους, κ.ά. και έχει αντικατασταθεί από το σχήμα της απομονωμένης πυρηνικής οικογένειας;

Δεύτερο ερώτημα είναι, ποιες είναι οι ομοιότητες της ελληνικής οικογένειας με άλλες χώρες και αντίθετα, πόσο μοναδική είναι η δομή και η λειτουργία της ελληνικής οικογένειας; Συναφή με το ερώτημα αυτό είναι και ο προβληματισμός κατά πόσο είναι αναπόφευκτος ο μετασχηματισμός της μορφής της ελληνικής οικογένειας σε οικογενειακούς τύπους του λεγόμενου δυτικού πολιτισμού, δηλαδή, της απομονωμένης πυρηνικής οικογένειας και της μονογονεϊκής οικογένειας. Είναι ζήτημα χρόνου να μεταβληθεί το σχήμα της ελληνικής οικογένειας στον τύπο π.χ., της αγγλικής, της γερμανικής, της αμερικανικής οικογένειας;

Το τρίτο ερώτημα και κεντρικό στόχος του κεφαλαίου, ωστόσο, είναι η αναζήτηση των ψυχολογικών επιπτώσεων των οικογενειακών μεταβολών. Οι θεωρίες και ευρήματα από την κοινωνιολογία της οικογένειας και την πολιτισμική ανθρωπολογία θα αποτελέσουν τα θεμέλια της δομής του κεφαλαίου. Ωστόσο, η προσέγγιση στην αναζήτηση απαντήσεων στα ερωτήματα μας είναι κυρίως αυτή της ψυχολογίας. Το κύριο ερώτημα είναι κατά πόσο οι κοινωνικές και οικογενειακές μεταβολές που έχουν τεκμηριωθεί από την κοινωνιολογία έχουν ως συνέπεια αλλαγές σε ψυχολογικές παραμέτρους, όπως οικογενειακές αξίες, σχέσεις με συγγενείς, σε οικογενειακού ρόλος, στην προσωπικότητα, στους συναισθηματικούς δεσμούς με τα μέλη της οικογένειας και με συγγενείς κ.ά.;

Το κεφάλαιο χωρίζεται σε τέσσερα μέρη.

Το πρώτο μέρος, **Ορισμός και βασικά στοιχεία της οικογένειας** παρουσιάζει βασικές έννοιες της οικογένειας οι οποίες προέχονται από τους χώρους της κοινωνιολογίας της οικογένειας και της πολιτισμικής ανθρωπολογίας. Παραθέτει αναλυτικά **ορισμούς** της οικογένειας, αναλύει τις έννοιες **δομή** και **λειτουργία** της οικογένειας, περιγράφει τα διάφορα σχήματα της οικογένειας σε διάφορες χώρες του κόσμου, πραγματεύεται την σημαντική έννοια της **προσαρ-**

μογής της οικογένειας στο οικολογικό πλαίσιο στο οποίο επιβιώνει ο άνθρωπος και, επίσης, της προσαρμογής της οικογένειας στο μεταβαλλόμενο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εκείνη ζει.

Το δεύτερο μέρος παρουσιάζει την οικολογική ανάλυση της ελληνικής οικογένειας, με βάση τη οικολογική και κοινωνική θεωρία.

Το τρίτο μέρος, «**Κατά πόσο έχει αλλάξει η ελληνική οικογένεια;**» παρουσιάζει ερευνητικά δεδομένα για την ελληνική οικογένεια, δηλαδή, **δημογραφικά στοιχεία** για την οικογένεια, ευρήματα για τις **οικογενειακές αξίες** και τα **οικογενειακά δίκτυα**.

Το τέταρτο μέρος, **ομοιότητες και διαφορές της ελληνικής οικογένειας τις οικογένειες άλλων χωρών** παρουσιάζει συγκριτικά ευρήματα για την οικογένεια άλλων χωρών.

1. ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

1.1. Ορισμοί της οικογένειας

Ένας ορισμός της οικογένειας, ο οποίος ήταν αποδεκτός για δεκαετίες στο χώρο της πολιτισμικής ανθρωπολογίας, ήταν του Μάρντοκ: «Η οικογένεια αποτελεί κοινωνική ομάδα με χαρακτηριστικά την κατοίκηση στον ίδιο χώρο, την οικονομική συνεργασία και την αναπαραγωγή». Ένας πολύ νεότερος ορισμός της οικογένειας (Ποπενόε, 1988) είναι: «η οικογένεια είναι μία σχετικά μικρή ομάδα συγγενών ή προσώπων με συγγενική σχέση που συγκατοικούν, η οποία αποτελείται από ένα τουλάχιστον ενήλικο άτομο και ένα εξαρτώμενο ανήλικο άτομο, και η οποία έχει ως κοινωνική αποστολή της την αναπαραγωγή, την κοινωνικοποίηση και ανατροφή των παιδιών, τη μεταξύ των μελών αγάπη και συντροφιά, τον έλεγχο των ερωτικών σχέσεων και την οικονομική συνεργασία». Ο ορισμός του Ποπενόε διαφοροποιείται σε τρία βασικά σημεία από τον «παραδοσιακό» ορισμό της οικογένειας του Μαρντοκ, αντικατοπτρίζοντας τις αλλαγές του κοινωνικού ρόλου της γυναίκας στο σπίτι και στην εργασία καθώς και τη σύγχρονη κατάσταση της οικογένειας στη βόρεια Ευρώπη και βόρεια Αμερική. Έτσι, ο Ποπενόε θεωρεί ότι ένας γονιός και το παιδί επαρκούν για τον ελάχιστο αριθμό των μελών της οικογένειας, και επιπλέον δέχεται ότι οι δύο γονείς δεν είναι απαραίτητο να είναι παντρεμένοι.

1.2. Δομή και λειτουργία της οικογένειας

Δύο έννοιες έχουν θεμελιώδη σημασία στη μελέτη της οικογένειας: η **δομή** και η **λειτουργία** της οικογένειας. Η **δομή** της οικογένειας ορίζεται ως ο αριθμός των μελών της οικογένειας, καθώς και η σύνθεση των ρόλων και των θέ-

σεων των μελών της, όπως ο πατέρας, η μητέρα, ο γιος, η κόρη, οι θείοι, και οι άλλοι συγγενείς.

Ως **λειτουργία** της οικογένειας ορίζεται το σύνολο των τρόπων με τους οποίους η οικογένεια ικανοποιεί τις φυσικές και ψυχολογικές ανάγκες των μελών, ώστε να εξασφαλίζει τη βιολογική και την ψυχολογική και κοινωνική επιβίωσή της, όπως είναι η εξασφάλιση τροφής και στέγης, η επικοινωνία με φιλικά πρόσωπα, οι σχέσεις με την πατρική οικογένεια και άλλους συγγενείς, η αποδοχή και αναγνώριση από το κοινωνικό περίγυρο κ.ά.

1.2.1. Η θεωρία του Πάρσονς για την οικογένεια

Η πιο σημαντική σύγχρονη θεωρία της κοινωνιολογίας της οικογένειας, ως προς την επιρροή και τη ώθηση που προσέφερε σε εμπειρικές έρευνες, είναι αυτή του Πάρσονς. Η προσέγγισή του θεωρείται "**δομολειτουργική**", πρώτον, επειδή ο θεσμός της οικογένειας εντάσσεται στα ευρύτερα πλαίσια διάρθρωσης της κοινωνίας και δεύτερον, επειδή η οικογένεια, όπως και όλοι οι θεσμοί της κοινωνίας, διέπονται από τη διαδικασία της λειτουργίας. Με τον όρο αυτό, ο Πάρσονς εννοεί τη διαδικασία αναπροσαρμογής των υποσυστημάτων της κοινωνίας κατά την ιστορική εξέλιξη της κοινωνίας. Η δε κοινωνία ορίζεται ως μορφή οργανισμού, η οποία αντιστέκεται σε τυχόν μεταβολές που προέρχονται από εξωτερικές πιέσεις, όπως οι οικονομικές μεταβολές και η αστικοποίηση, ώστε να διατηρεί τους θεσμούς της σε κατάσταση ισορροπίας. Η **λειτουργία**, δηλαδή, αποτελεί διαδικασία της γενικότερης εξελικτικής διεργασίας **διαρθρωτικής διαφοροποίησης** του κοινωνικού συστήματος με την πάροδο του χρόνου, η οποία εξηγεί τη σταδιακή εξειδίκευση των θεσμών και τη μεταφορά επιμέρους λειτουργιών σε νέες δομές.

Η θεωρία του Πάρσονς για την οικογένεια περιλαμβάνει τρία σκέλη: α) τη λειτουργία της οικογένειας, β) τη δομή της αμερικανικής οικογένειας, και γ) τους ρόλους του άνδρα και της γυναίκας. Οι βασικές λειτουργίες της οικογένειας είναι δύο: πρώτον, **εκφραστικές** λειτουργίες οι οποίες συνδέονται με την αναπαραγωγή των παιδιών, την κοινωνικοποίησή τους και τη διατήρηση της ψυχολογικής συνοχής της οικογένειας, τη μετάδοση της θρησκείας και των παραδόσεων της οικογένειας και δεύτερον, **εκτελεστικές λειτουργίες** οι οποίες εξασφαλίζουν την επιβίωση της οικογένειας, π.χ. οικονομική απασχόληση, συντήρηση του σπιτιού και φροντίδα των παιδιών.

Οι ρόλοι των μελών της οικογένειας είναι, επίσης, οι **εκφραστικοί** και οι **εκτελεστικοί**. Στις παραδοσιακές αγροτικές οικογένειες, το κάθε μέλος της οικογένειας έχει συγκεκριμένους ρόλους.

Η «εξελικτική διαδικασία της διαρθρωτικής διαφοροποίησης» οδηγεί τις σύγχρονες κοινωνίες στη δημιουργία καινούργιων φορέων, οι οποίοι αναλαμβάνουν λειτουργίες των παλαιότερων, μη εξειδικευμένων φορέων. Για παρά-

δειγμα, στις οικογένειες των δυτικών χωρών του 19ου αιώνα, οι οικονομικές λειτουργίες της παραδοσιακής αγροτικής οικογένειας της Αμερικής αντικαθίστανται βαθμιαία από έναν πιο εξειδικευμένο φορέα της κοινωνίας - τη βιομηχανία. Η εκτεταμένη αγροτική οικογένεια παύει να λειτουργεί ως αυτόνομη παραγωγική μονάδα κάτω από την πίεση της εκβιομηχάνισης της κοινωνίας. Τα μέλη της οικογένειας αστικοποιούνται και ο χώρος της εργασίας είναι η βιομηχανική μονάδα, με αποτέλεσμα την αναπροσαρμογή της μορφής της οικογενειακής μονάδας από εκτεταμένη σε πυρηνική. Άλλο παράδειγμα θα μπορούσε να είναι ο θεσμός της εκπαίδευσης: στον αστικό χώρο, η αγωγή των παιδιών παραδόθηκε από την εκτεταμένη αγροτική οικογένεια στο οργανωμένο εκπαιδευτικό σύστημα του κράτους.

Η «εξελικτική διαδικασία της διαρθρωτικής διαφοροποίησης» εξηγεί, κατά τη θεωρία του Πάρσονς, γιατί η παραδοσιακή εκτεταμένη οικογένεια σε αγροτικές κοινωνίες, οι οποίες δεν είχαν ισχυρό κράτος, ασκούσε σχεδόν όλες τις λειτουργίες - οικονομικές, εκπαιδευτικές, θρησκευτικές, μέχρι και νομικές - από την άποψη της επιβολής κυρώσεων σε παραβάτες. Εξηγεί, στη συνέχεια, γιατί, κατά την εκβιομηχάνιση της κοινωνίας, το οργανωμένο σύγχρονο κράτος ανέλαβε τις λειτουργίες αυτές. Ωστόσο, η μεταβολή της κοινωνίας και η ανάληψη από εξειδικευμένους φορείς λειτουργιών που ανήκαν στην οικογένεια, είχε ως αποτέλεσμα το μετασχηματισμό της δομής της οικογενειακής μονάδας από εκτεταμένη σε πυρηνική, καθώς και την αναπροσαρμογή των λειτουργιών της οικογένειας.

Το επόμενο σκέλος της θεωρίας του Πάρσονς είναι η ανάλυση της σύγχρονης αμερικανικής οικογένειας και, πιο συγκεκριμένα, οι επιπτώσεις των κοινωνικών μεταβολών κατά τον 20ό αιώνα στην αναδιάρθρωση της οικογένειας από εκτεταμένη σε πυρηνική.

Μια συνέπεια της αναπροσαρμογής της μορφής της αμερικανικής οικογένειας, από την εκτεταμένη μορφή στον αγροτικό χώρο, στην πυρηνική μορφή στον αστικό χώρο, είναι η γεωγραφική κινητικότητα των μελών της οικογένειας. Τα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας, η κόρη ή ο γιος, μετακινούνται σε χωριστό σπιτικό είτε στην πόλη είτε σε άλλη περιοχή της χώρας. Η νεοτοπική οικογένεια αυτή είναι απομονωμένη γεωγραφικά από την εκτεταμένη οικογένεια.

Δεύτερη συνέπεια είναι ότι η γεωγραφική απομόνωση οδηγεί σε ψυχολογική απομόνωση, διότι χαλαρώνουν οι δεσμοί ανάμεσα στα μέλη της νεοτοπικής πυρηνικής οικογένειας και στα υπόλοιπα συγγενικά πρόσωπα της εκτεταμένης οικογένειας. Η απομόνωση της πυρηνικής οικογένειας επιφέρει επιπτώσεις σε όλες τις λειτουργίες που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Ο πατέρας ή και η μητέρα εργάζονται σε διαφορετικό χώρο εργασίας και δεν υπάρχει η συνεργασία και οικονομική υποστήριξη των μελών της εκτεταμένης οικογένειας. Η ανατροφή των παιδιών πραγματοποιείται από τους δύο γονείς χωρίς τη βοήθεια

των μελών της εκτεταμένης οικογένειας. Το ίδιο ισχύει για την ιατρική περίθαλψη και όλες τις άλλες λειτουργίες. Η πυρηνική οικογένεια στηρίζεται για βοήθεια στις λειτουργίες αυτές στους φορείς του κράτους. Έτσι, η οικογένεια έχει παύσει πλέον να είναι μονάδα αυτόνομης παραγωγής και έχει γίνει κυρίως μονάδα κατοικίας και κατανάλωσης.

Τρίτη συνέπεια της γεωγραφικής απομόνωσης είναι η μετατόπιση του κέντρου βάρους της συναισθηματικής στήριξης στο γάμο και στις συναισθηματικές σχέσεις ανάμεσα στους συζύγους. Η επιλογή του συντρόφου στην αστική πυρηνική οικογένεια διαφέρει ριζικά από την επιλογή στην εκτεταμένη οικογένεια, στην οποία η επιλογή γίνεται με κριτήρια σχέσεων ανάμεσα σε οικογένειες και με τη συγκατάθεση των γονέων, με στόχο να διατηρηθούν παλαιές οικογενειακές σχέσεις ή να δημιουργηθούν καινούργιες, συμφέρουσες για τις δύο οικογένειες. Αντίθετα, η πυρηνική οικογένεια δημιουργείται με την ελεύθερη επιλογή του συντρόφου, που ενδέχεται να γίνει μετά από τυχαία συνάντηση - στο χώρο της εργασίας, σε κοινωνικές εκδηλώσεις, σε μπαρ - με βάση συναισθήματα έρωτα και αγάπης. Οι σύζυγοι είναι αφοσιωμένοι ο ένας στον άλλον και βέβαια και στα παιδιά τους, αλλά μειώνεται η αφοσίωση στους γονείς τους και τους άλλους συγγενείς. Επομένως, η σύγχρονη αμερικανικού τύπου πυρηνική οικογένεια, σύμφωνα πάντα με τη θεωρία του Πάρσονς, στηρίζεται στο γάμο και όχι στην εκτεταμένη οικογένεια.

Τέταρτη συνέπεια του σχηματισμού της πυρηνικής οικογένειας είναι οι αξίες του ορθολογισμού που διέπουν τη λήψη αποφάσεων από τους δύο συζύγους. Οι αποφάσεις της εκτεταμένης οικογένειας λαμβάνουν υπόψη πολλές παραμέτρους, όπως είναι οι οικογενειακές παραδόσεις, το να μην διαταραχθούν οι σχέσεις ανάμεσα σε συγγενικές και άλλες οικογένειες, την προστασία της περιουσίας. Αντίθετα, στην νεοτυπική πυρηνική οικογένεια, οι αποφάσεις παίρνονται από τους γονείς, π.χ., για τη μόρφωση των παιδιών, την αγορά σπιτιού, τόπου κατοικίας, κτλ., με κριτήρια απαλλαγμένα από τη γνώμη της εκτεταμένης οικογένειας και με γνώμονα μόνον ορθολογικά και προσωπικά κριτήρια. Η αγωγή των παιδιών τονίζει ότι πρέπει να γίνουν ανεξάρτητα και αυτόνομα, να "σταθούν στα πόδια τους", να παίρνουν αποφάσεις μόνα τους, να "φύγουν από τη φωλιά" και να δημιουργήσουν δική τους ανεξάρτητη ζωή μετά την εφηβεία, κ.ά.

Η λεπτομερής αυτή ανάλυση της θεωρίας του Πάρσονς είναι απαραίτητη, διότι, οι απόψεις του επηρέασαν στον 20ο αιώνα γενεές κοινωνιολόγων, ψυχολόγων και άλλων επιστημόνων. Θα επιστρέψουμε παρακάτω στην αξιολόγηση της εγκυρότητας της θεωρίας αυτής. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η αξιολόγηση μιας θεωρίας βασίζεται στο βαθμό της τεκμηρίωσής της από εμπειρικές μελέτες. Στο σημείο αυτό θα επισημάνουμε συνοπτικά ότι η ουσία της θεωρίας του Πάρσονς, και συγκεκριμένα το στοιχείο της απομόνωσής της πυρηνικής οικογένειας από την εκτεταμένη και οι επιπτώσεις της απομόνωσης

αυτής, αμφισβητούνται από αρκετούς σύγχρονους κοινωνιολόγους, ψυχολόγους και ανθρωπολόγους. Ένας λόγος είναι διότι δεν έλαβε υπόψη τα οικογενειακά δίκτυα και δεύτερος λόγος είναι ότι η ανάλυση των ενδεχομένων ψυχολογικών επιπτώσεων της γεωγραφικής απομόνωσης από την εκτεταμένη οικογένεια δεν ήταν επαρκής.

1.3. Οικογενειακά σχήματα

Τα οικογενειακά σχήματα ποικίλλουν εντός κάθε κοινωνίας και ανάμεσα σε κοινωνίες. Η διαπίστωση των διάφορων μορφών οικογενειών οφείλεται κυρίως στις μελέτες μικρών κοινωνιών και φιλών από τους πολιτισμικούς ανθρωπολόγους. Παρουσιάζεται εδώ μια ταξινόμηση των κυρίων σχημάτων της οικογένειας².

Η **πυρηνική** ή **συζυγική** οικογένεια περιλαμβάνει τον πατέρα, την μητέρα και τα τέκνα τους. Ο Μάρντοκ επισημαίνει, με βάση τη μελέτη 250 μικρών κοινωνιών σε όλο τον κόσμο, ότι «Η πυρηνική οικογένεια αποτελεί οικουμενικό πυρήνα κοινωνικής ομαδοποίησης. Είτε ως αυτόνομο σχήμα οικογένειας, είτε ως βασική μονάδα με την οποία σχηματίζονται πιο σύνθετες μορφές οικογένειας, η μορφή της πυρηνικής οικογένειας υπάρχει ως σαφής και έντονα λειτουργική ομάδα σε κάθε κοινωνία». Οπότε μπορεί η πυρηνική οικογένεια να θεωρηθεί ότι είναι ο 'πυρήνας' των διαφόρων εκτεταμένων οικογενειών.

Η **εκτεταμένη** οικογένεια περιλαμβάνει τρεις ή περισσότερες γενιές προσώπων που συνδέονται μεταξύ τους με δεσμούς καταγωγής, π.χ. από τους δύο ή τον ένα γονέα, τα άγαμα τέκνα τους, τα έγγαμα τέκνα τους, και τα παιδιά των τέκνων αυτών (κάθετα εκτεταμένη οικογένεια) και, επίσης οι πλάγιοι συγγενείς, τους συζύγους τους και τα τέκνα τους (οριζόντια εκτεταμένη οικογένεια).

Η **πολυγαμική** οικογένεια είναι μορφή της εκτεταμένης οικογένειας. Αποτελείται από πολλαπλές και παράλληλες έγκυρες γενετήσιες ενώσεις ενός των συζύγων και από τα τέκνα που προέρχονται από τις ενώσεις αυτές. Οι πολυγαμικές οικογένειες έχουν κατά κανόνα την μορφή της πολυγυνίας, αποτελούνται, δηλαδή, από δύο ή περισσότερες μητροκεντρικές οικογένειες. Υπάρχει, επίσης, ο θεσμός της πολυανδρικής οικογένειας, ο οποίος παρουσιάζεται μόνον σε ελάχιστες κοινωνίες, π.χ., στο Θιβέτ. Στις οικογένειες αυτές, η σύζυγος συνήθως είναι παντρεμένη και με τα αδέρφια του συζύγου της.

Η **μονογονεϊκή** οικογένεια απαρτίζεται συνήθως από την άγαμη, χήρα ή διαζευγμένη μητέρα και τα τέκνα της, αλλά, επίσης, από την άγαμο, χήρο ή διαζευγμένο πατέρα.

Άλλη μορφή της οικογένειας είναι η **πατριαρχική**. Η πατριαρχική οικογένεια

² Βλέπε το σύγγραμμα του Δ. Γ. Τσαούση (1984). *Χρηστικό λεξικό κοινωνιολογίας*. Gutenberg, Αθήνα

είναι συνήθως κάποιο σχήμα μιας εκτεταμένης οικογένειας και δεν αποτελεί διαφορετικό σχήμα της οικογένειας. Αναφέρεται στη κοινωνική δύναμη που κατέχει το κεντρικό πρόσωπο της οικογένειας. Η μεγάλη πλειονότητα των εκτεταμένων οικογενειών σε όλο τον κόσμο είναι πατριαρχικές οικογένειες όπου ο αρχηγός, και φορέας της εξουσίας είναι ο πατέρας.

Η **μητριαρχική** οικογένεια, όπου η μητέρα είναι η αρχηγός και κατέχει την εξουσία, σπανίζει. Ένα παράδειγμα μητριαρχικής οικογένειας, ωστόσο, είναι η βασίλισσα της Αγγλίας.

1.4. Προσαρμογή της οικογένειας στο οικολογικό πλαίσιο

Μία επιπλέον σημαντική προσφορά της πολιτισμικής ανθρωπολογίας στη μελέτη της οικογένειας είναι ο προσδιορισμός των οικολογικών και κοινωνικών στοιχείων που καθορίζουν τα είδη της οικογένειας σε διάφορες κοινωνίες και φυλές σε όλο τον κόσμο.

Για να κατανοηθούν οι αλληλένδετες σχέσεις ανάμεσα σε οικολογικές συνθήκες, το σχήμα της οικογένειας και τις ψυχολογικές ιδιότητες του ατόμου, περιγράφουμε το οικολογικό-κοινωνικό μοντέλο. Το **οικολογικό-κοινωνικό μοντέλο** συνδέει στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος με κοινωνικούς θεσμούς, με δεσμούς με πρόσωπα και ομάδες στη μικρή κοινότητα, με συγκεκριμένα οικογενειακά σχήματα και, τέλος, με ψυχολογικές ιδιότητες.

Το **οικολογικό πλαίσιο**, περιλαμβάνει μεταβλητές του φυσικού περιβάλλοντος, όπως οι κλιματολογικές και γεωγραφικές συνθήκες, χωροταξικά στοιχεία της πόλης, κτλ. Το κεντρικό θεώρημα του οικολογικού πλαισίου είναι ότι το άτομο προσαρμόζεται στο φυσικό του περιβάλλον με μορφές που ανταποκρίνονται στις βιολογικές, πολιτισμικές και ψυχολογικές ανάγκες του. Τα κλιματολογικά και γεωγραφικά στοιχεία προσδιορίζουν τους ενδεχόμενους τρόπους επιβίωσης του. Πεδιάδες με καλλιεργήσιμη γη προσφέρουν τη δυνατότητα επιβίωσης μέσω της καλλιέργειας φυτών και εκτροφής ζώων. Γεωγραφική μορφολογία χωρίς καλλιεργήσιμη γη, π.χ., στις παγωμένες πολικές περιοχές, στο δάσος με πυκνή βλάστηση δέντρων και δασών, στην έρημο οδηγούν το άτομο στο κινήγι για επιβίωση. Η θάλασσα και οι λίμνες προσφέρουν ψάρια, οι ορεινές περιοχές προσφέρουν εδάφη για ορισμένα δέντρα και ζώα.

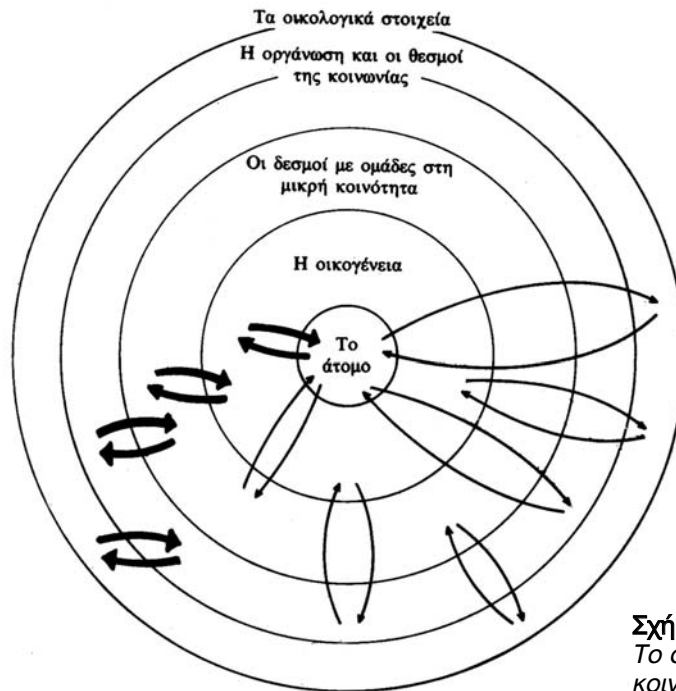
Το **κοινωνικό-πολιτιστικό** πλαίσιο αναφέρεται στην οικονομική οργάνωση της κοινωνίας (αλιευτική, αγροτική, συλλεκτική, θηρευτική, βιομηχανική) και στους θεσμούς της κοινωνίας (το πολιτικό σύστημα με το νομικό καθεστώς, το εκπαιδευτικό σύστημα, τη θρησκεία και, επίσης, τα μέσα επικοινωνίας, π.χ., τη γλώσσα, την τηλεόραση, το γραπτό λόγο).

Οι **δεσμοί με άτομα και ομάδες στη μικρή κοινότητα** αναφέρονται στην ποσότητα και την ποιότητα της αλληλεπίδρασης του προσώπου με σημαντικές, για το ίδιο, ομάδες και πρόσωπα στη μικρή κοινότητα, όπως οικογένεια, γείτο-

νες, καταστηματαρχες, δασκάλους κλπ, και στην ανάπτυξη κοινωνικών δικτύων στο χώρο της γειτονιάς.

Η **οικογένεια** αποτελεί το τέταρτο στοιχείο του μοντέλου.

Το πέμπτο στοιχείο είναι το άτομο, δηλαδή οι **ψυχολογικές ιδιότητες**, π.χ., ο εαυτός, οι στάσεις, οι αξίες, η προσωπικότητα, γνωστικές διεργασίες, κ.ά.

Σχήμα 1.
Το οικολογικό-κοινωνικό μοντέλο

Μελέτες πολιτισμικών ανθρωπολόγων σε πολλές κοινωνίες ανά τον κόσμο έχουν καταδείξει τη συνάρτηση ανάμεσα στον τρόπο προσαρμογής στις οικολογικές συνθήκες και το είδος της οικογένειας που είναι λειτουργικό για την επιβίωση και, επίσης, χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και αξίες.

Η ανάλυση των μέσων επιβίωσης μελών εκατοντάδων μικρών κοινωνιών και των σχημάτων οικογένειας έχει δείξει ότι, η πυρηνική οικογένεια συνδέεται με μικρές θηρευτικές κοινωνίες, με ορισμένα είδη κτηνοτρόφων και με κατοίκους μεγάλων αστικών κέντρων, ενώ η εκτεταμένη οικογένεια συνδέεται κυρίως με αγροτικές κοινωνίες. Θηρευτικές κοινωνίες συνήθως μετακινούνται συνεχώς αναζητώντας το θήραμα, π.χ., στο πυκνό δάσος, στις απέραντες πολικές πεδιάδες. Το σχήμα της οικογένειας που είναι λειτουργικό για την συνεχή μετακίνηση από τόπο σε τόπο είναι μια ολιγομελής οικογένεια. Αντίθετα, οι αγροτικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από μόνιμα αγροκτήματα και κατοικίες και από την ανάγκη πολυμελών οικογενειών για την καλλιέργεια της γης. Η αλληλοβοήθεια όλων των μελών της οικογένειας και, επί-

σης, των συγγενών, για την συγκομιδή είναι απαραίτητη σε αγρότες.

Μια άλλη σημαντική μελέτη προσδιορίζει τις αλληλένδετες σχέσεις ανάμεσα στα μέσα συντήρησης, τον τρόπο κοινωνικοποίησης των παιδιών και τις συναφείς αξίες. Βρέθηκε ότι σε αγροτικές κοινωνίες η κοινωνικοποίηση των παιδιών της εκτεταμένης οικογένειας τονίζει ιδιαίτερες αξίες, όπως η **συμμόρφωση**, η **υπακοή** και η **υπευθυνότητα**. Αντίθετα, σε θρησκευτικές κοινωνίες, οι οποίες προσαρμόζονται σε κάποιο οικολογικό πλαίσιο όπου η γη δεν είναι καλλιεργήσιμη και οι κάτοικοι έχουν πρόχειρους οικισμούς, η κοινωνικοποίηση των παιδιών τονίζει αξίες όπως, η **επιτυχία**, η **αυτονομία-ανεξαρτησία**, και η **αυτάρκεια**.

Οι πολιτισμικοί ανθρωπολόγοι έχουν μελετήσει τους ρόλους των δύο φύλων σε μικρές κοινωνίες και αναφέρουν ορισμένα καθολικά ευρήματα. Οι άνδρες κατέχουν περισσότερη κοινωνική δύναμη, υψηλότερη κοινωνική θέση και περισσότερη προσωπική ελευθερία και ανεξαρτησία από ό,τι οι γυναίκες. Ο πατέρας είναι συνήθως ο επικεφαλής της οικογένειας, εκείνος που χειρίζεται τα οικονομικά της οικογένειας. Ωστόσο, η δύναμη της μητέρας αυξάνεται σε σχέση με τον πατέρα σε ότι αφορά ορισμένες ενέργειες: π.χ. ελέγχει τη δική της εργασία μέσα στην οικογένεια, ελέγχει την τροφή της οικογένειας. Η μητέρα συνήθως έχει τη συμπαράσταση των παιδιών ή των συγγενών της σε θέματα έντονης διαφωνίας με τον πατέρα. Από την άλλη μεριά, ο άνδρας έχει περισσότερη κοινωνική δύναμη σε θέματα νομικής φύσης, σε πολιτικά και σε θρησκευτικά ζητήματα. Ο άνδρας μπορεί να έχει περισσότερες από μία σύζυγο ή σύντροφο, έχει περισσότερη ελευθερία στην επιλογή της μέλλουσας συζύγου και συνήθως κατοικεί κοντά στους συγγενείς του. Η γυναίκα είναι περισσότερο κοινωνικά απομονωμένη, πρέπει να αποδεχθεί τις άλλες συντρόφους του συζύγου της, γίνεται αντικείμενο μομφής σε περίπτωση που μένει άτεκνη, και πρέπει να υποτάσσεται στον άνδρα σε κοινωνικές εκδηλώσεις και εμφανίσεις.